

FRASEOLOXÍA GALEGA E PORTUGUESA: O VERBO ANDAR COMO NÚCLEO DE UNIDADES FRASEOLÓXICAS. I

Xosé María Gómez Clemente
Universidade de Vigo

Unha das características máis salientables dunha lingua é a de posuír unha serie de expresións fixas que os falantes utilizan para expresar unha variada gamma de conceptos. Son estruturas que, partindo dos significados concretos dos seus elementos, adquiren unha nova calidade semántica por un proceso de fixación, producido ó longo da evolución dunha determinada lingua histórica e motivado polas necesidades de expresividade dos seus falantes. Estas unidades son, endebén, testemuños dunha serie de procesos lingüísticos moi curiosos, que se reflicten na estrutura da frase, na elección do léxico e nos contidos semánticos específicos de cada unha delas; tamén se comportan como verdadeiros arquivos onde se conservan lexemas que xa non se atopan fóra delas.

Estas estruturas poden converterse nun verdadeiro problema para os tradutores, xa que cada lingua posúe as súas propias e non existen equivalentes seguros, agás, obviamente, naqueles casos en que dúas ou máis linguas coinciden na estruturación e significación dun determinado concepto. Engadido a isto, e debido á súa dificultade, non hai estudos sistemáticos sobre a tradución da fraseoloxía¹ e, no caso da nosa lingua, nin sequera unha recollida sistemática de unidades fraseolóxicas.

Co presente traballo quérense dar unhas pequenas indicacións sobre a tradución das expresións fixas entre dúas linguas moi semellantes, o galego

1. Lindley Cintra no "Prefácio" do *Novos Dicionários de expressões idiomáticas* de António Nogueira Santos (véxase Bibliografía) transcribe a definición de "idiotismo" ou "expressão idiomática" do dicionario *Petit Robert*, definición que expresa a complicación da tradución destas unidades: "Forma ou expressão própria de uma língua, impossível de traduzir literalmente noutra de estrutura análoga".

e o portugués e, asemade, mostra-las dificultades que un traductor pode atopar cando se enfronta con textos onde se recollan este tipo de unidades fraseolóxicas. Para isto voume cinguir ó comentario de parte das locucións que teñen como núcleo o verbo *andar*. Como é difícil abranguer todo o campo da fraseoloxía formada sobre este verbo nun traballo de extensión forzosamente limitada, en posteriores contribucións presentarei máis locucións que se refiran ós mesmos temas e a outros novos.

1. A fraseoloxía

Chámase fraseoloxía ó estudio dos compoñentes léxicos, xa sexan locucións, modismos, refráns ou ditos populares que forman unidades que teñen unha característica común, a de seren parte do discurso repetido. Isto quere dicir que foron creadas, e fixadas, nun momento dado da historia da lingua e agora o falante repíteas, non as crea, xa que son froito da diacronía da lingua. A fixación, ou lexicalización, non permite, entre outras cousas, que estas unidades sufran procesos de alteración sintáctica comúns noutras unidades non fixadas (inversión, pasivización, nominalización, etc.) Así mesmo, compórtanse como parte de enunciados superiores e cumpren dentro deles unha determinada función (as locucións), ou son enunciados completos (os refráns). Neste traballo só vou tratar das primeiras, e dentro destas, das locucións verbais².

1.1. Nivel da frase: as locucións

O lexicógrafo español Julio Casares define a locución como a “combinación estable de dos o máis términos, que funcionan como elemento oracional y en las que el sentido unitario consabido no se justifica, sin más, como una suma de los significados normales de sus componentes”³. É esta unha definición que recolle as dúas características esenciais das locucións: a fixación (combinación estable) e a idiomaticidade (o sentido unitario non se deriva da suma dos significados dos compoñentes).

2. A diferenza entre as locucións e os refráns ou ditos está en que as locucións son frases e non oracións con sentido completo, mentres que os refráns e ditos son complexos sintácticos e semánticos con sentido pleno. Non hai unha clasificación precisa para os compoñentes da fraseoloxía, xa que dentro dela poden incluírse *as expresións, os ditos, os modismos, os xiros, as fórmulas, os modos de dicir, as frases feitas, os refráns*; tampouco os lingüistas utilizan unha mesma terminoloxía para referirse a estes compoñentes. Véxase, sobre estes temas e para unha completa relación bibliográfica, o cap. I “Observaciones preliminares” da obra de Alberto Zuluaga, *Introducción ó estudio de las expresiones fijas*, anexo de *Studia Romanica et Linguistica*, s.d., pp. 121-126.

3. Casares, J., *Introducción a la lexicografía moderna*. *Revista de Filología Española*, Anexo LII, 1950, p. 65.

O termo “idiomaticidade” ten un contido demasiado amplo⁴. Entenderemos idiomaticidade aquí como *o risco semántico propio de certas construcións lingüísticas fixas, cun sentido que non pode establecerse a partir dos significados dos seus elementos compoñentes nin da súa combinación*, ou, noutras palabras, “idiomaticidade é ausencia de contido semántico nos elementos compoñentes dunha determinada expresión”⁵.

Atendendo a este criterio e ó valor que se lle deu, podemos distinguir entre:

—Construcións non idiomáticas: os compoñentes e a relación establecida entre eles conservan a súa identidade semántica regular.

—Construcións idiomáticas: algúns dos compoñentes ou todos perden a súa identidade semántica propia. Estes elementos, aínda que fóra da expresión poidan ser identificados como verdadeiros signos, perden a súa identidade e autonomía semántico-funcional; con todo, aparecen no contexto lingüístico concreto como unidades perfectamente identificables.

As locucións, á parte das características antes apuntadas, teñen outras:

—no aspecto estrutural, os seus elementos, en liñas xerais, entran dentro da expresión nunha orde inalterable e non poden ser substituídos por outros. Tamén gardan entre si unha relación de compatibilidade, ou afinidade, que se pode definir como a necesidade (que ten un termo) de que apareza outro determinado para contribuír á súa plena significación. Aquí reside a característica principal dos enunciados fraseolóxicos.

—no aspecto funcional, a locución ten un valor gramatical de preposición ou conxunción ou un valor categorial de substantivo, verbo, adxectivo ou adverbio e compórtanse dentro da frase coma se fosen unidades léxicas simples.

1.1.1. Clasificación

Hai diversos tipos de locucións segundo a súa estrutura interna, o seu contido ou a súa función. Casares, cinguíndose ó tipo de categorías gramaticais que aparecen nelas, distingue as que constan de un, ou máis, elementos significantes das que están formadas por partículas sen significado. Ás primeiras chámalles *conceptuais* ou *significantes*, e ás segundas *conexivas* porque serven de enlace para poñer en relación oracións e vocábulos con significado. Esta clasificación é basicamente a que segue Zuluaga⁶ e semella a máis clara.

4. Zuluaga, A., op. cit., pp. 121-126.

5. Zuluaga, A., op. cit., p. 122.

6. Se se comparan as clasificacións de Casares e Zuluaga poderase apreciar a semellanza entre ambas. Sen embargo, a de Zuluaga é máis completa e precisa xa que reduce nun único elemento (*locucións adnominais*) a distinción de Casares entre *loc. adx.* e *participais* e inclúe os *enunciados fraseolóxicos*. Véxanse ambas no traballo de Zuluaga, op. cit., p. 55 (clasificación de Casares) e p. 139 (a do propio Zuluaga).

Fixareime unicamente nas locucións significantes, as que equivalen a unidades léxicas ou a sintagmas como ocorre no caso das locucións verbais.

Para establecer límites dentro das locucións significantes débese aplicar, como fan os autores antes citados, un criterio que delimite a función que realiza cada locución dentro do enunciado superior no que se integra. Como calquera outra unidade léxica, as locucións poden funcionar como verbos (verbais), adxectivos (adxectivas), substantivos (nominais) e adverbios (adverbiais). Tódalas locucións que aparecen neste traballo pertencen á clase das verbais, pois levan como núcleo o verbo *andar*.

1.1.2. *As locucións verbais*

As locucións verbais, coma os verbos, teñen a propiedade de significar accións realizadas por substantivos. Son unidades formadas por dous compoñentes: un que funciona como portador das determinacións de tempo, persoa, número e de modo (neste caso *andar*) e que pode, polo tanto, variar ó ser utilizada no discurso⁷; o outro compoñente pode ser unha única palabra ou todo un sintagma que, normalmente, agás nos casos de arcaísmos, se atopan como unidades simples fóra das locucións.

1.1.2.1. *Distincións dentro da clase de locucións verbais*

Segundo Zuluaga⁸, dentro das locucións verbais poden facerse os seguintes distingos:

a) as que funcionan como unidades simples constitúen o núcleo do predicado verbal; poden ser conmutadas por lexemas verbais simples e o seu contido pode, eventualmente, ser expresado mediante un lexema simple: coma tal, *andar a ceacú = recuar*.

b) as que equivalen a un sintagma, non a un simple lexema verbal. Estes sintagmas poden ser:

1. predicados verbais. Locucións equivalentes semántica e funcionalmente a un verbo + obxecto directo ou indirecto: p. ex. *andar à procura da rolha = non atopa-lo camiño, a resposta, a solución para algo*.

2. predicados nominais. Locucións equivalentes, dende o punto de vista semántico e funcional, xeralmente, a un adxectivo núcleo do predicado + un verbo que ten carácter eminentemente morfemático (ou copulativo) portador das denominacións de tempo, persoa e número: *anda na verza = é/está despistado*.

7. O devandito compoñente pode localizarse, fóra da locución, como un lexema verbal do sistema léxico dunha lingua determinada.

8. Zuluaga, A., op. cit., pp. 164-165.

1.2. Os estudos sobre fraseoloxía en Galicia e Portugal

Os estudos sobre fraseoloxía en galego nunca tiveron un tratamento autónomo que puidese recoller e estudar polo miúdo o conxunto de expresións fixas da nosa lingua. Este desleixo, ou falta de sistematicidade, moitas veces motivado por causas extraacadémicas, foise compensando coa aparición, ó longo deste século, de obras que comezaron unha compilación da fraseoloxía en galego, compilación que nunca se coroou cun estudio ou unha catalogación de tipo filolóxico ou pragmático. Nestes esforzos, froito do interese de persoas que moitas veces traballaron con medios precarios e sen metodoloxía, nótase unha descompensación no tratamento das locucións e dos refráns. Estes últimos sempre gozaron dun maior atractivo para os estudosos e agora a bibliografía sobre estas unidades fraseolóxicas autónomas pode considerarse suficiente. Salienta, polo rigor no tratamento e a súa exhaustividade, o *Refraneiro galego básico* de X. Ferro Ruibal publicado en 1987. Se a obra de Ferro Ruibal permite mergullarnos no mundo dos refráns cunha certa seguridade, non se pode afirma-lo mesmo no eido das locucións porque, aínda que os dicionarios galegos⁹ sempre as recolleron dunha maneira ou outra nas distintas entradas, bótase en falta unha obra monográfica, un dicionario de “frases feitas”, ou “locucións” que permita a súa utilización dunha maneira doada, que estableza, na medida do posible, unha adscrición de cada expresión a un determinado rexistro, e que fixe os seus contidos semánticos para poñer coute á confusión que xera o seu distinto tratamento nas obras lexicográficas galegas. Un traballo deste tipo é absolutamente necesario se queremos que se recupere o uso destas unidades, algo que entendo como fundamental para que a nosa lingua poida utilizarse ó máximo da súa expresividade e capacidade de comunicación.

En Portugal a situación, obviamente, é moito mellor e existen obras dedicadas en exclusiva á recollida de locucións. Ó final deste traballo tamén aparece unha pequena bibliografía coas obras máis significativas sobre este tema.

1.2.1. A fraseoloxía e o ensino da lingua materna ós tradutores

Na formación de tradutores salienta a importancia da aprendizaxe da lingua materna. O valor da lingua que os alumnos aceptan como propia vén determinada polo feito de ser esta, e non outra, á que os profesionais van traducir. Polo tanto, canto maior sexa a competencia nesta lingua, maior vai ser

9. A obra de E. Rodríguez, *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, Galaxia, Vigo, 1ª ed. 1958, recolle unha grande cantidade de locucións. De feito, tódolos dicionarios posteriores que tratan este tipo de expresións tiveron como fonte esta obra lexicográfica. Na bibliografía final indicáranse os dicionarios que inclúen locucións nas súas entradas.

tamén a capacidade de aqueles produciren textos idiomáticos. A aprendizaxe desta lingua ten que estar dirixida a conseguir un alto dominio das técnicas de redacción e de creación de textos escritos que sirva tamén para aumentala competencia na expresión oral¹⁰. Esta competencia reflíctese en parámetros de corrección ortográfica e gramatical unidos ó dominio dun léxico fluído e axeitado a cada texto.

O campo das expresións fixas, dentro do cal se atopan as locucións, está relacionado intimamente coa sintaxe e co léxico. Estas unidades complexas, froito dun proceso diacrónico de creación e fixación lingüística, danlle un carácter especial ós textos onde aparecen, tanto escritos coma orais, xa que moitos dos matices que un código lingüístico pode expresar están contidos nelas. Se o seu coñecemento exhaustivo non é doado, tampouco é fácil aprende-lo seu uso, debido a que moitas veces se asocian con variedades dialectais, con rexistros coloquiais ou mesmo con determinadas variedades históricas dunha lingua. Esta situación revélase con máis forza no caso do galego, xa que a nosa lingua ve reducida a súa capacidade expresiva no uso cotián que lle dan os falantes. Este fenómeno está motivado pola imposición de modelos de lingua que son ben pobres en matices e en léxico en xeral. Os medios de comunicación escrita e audiovisual transmiten unha lingua con certo nivel de corrección pero marran no obxectivo de crearen un nivel de lingua realmente expresivo e comunicativo que lle sexa verdadeiramente útil ó falante. Ademais existe outro problema que pode ir aumentando se non se lle pon remedio: o proceso, obrigado, de creación dun estándar a partir da codificación ortográfica e morfolóxica do galego e a necesidade de estendelo por tódolos niveis de ensino motivou que a transmisión da lingua na escola, no ensino medio e mesmo na universidade quedase pexada pola insistencia na aprendizaxe de regras gramaticais e ortográficas. Isto levou ó descoido, en liñas xerais, da aprendizaxe de moitos aspectos léxicos e, dentro deles, os referidos ás expresións fixas (tanto locucións coma refráns). Precisamente este eido, que é o que mellor recolle a idiomaticidade e a xenialidade da lingua e arrequeña a nosa variedade sincrónica coa perspectiva diacrónica, fornécelles ós falantes a posibilidade de converte-lo código lingüístico en algo comunicativo, expresivo, capaz de funcionar en tódalas situacións que presenta o mundo moderno, sen precisar doutros códigos alleos.

No noso país, con dúas linguas en contacto e en conflito, é moi frecuente recorrer á outra lingua para darlle énfase ó discurso, e así o fan os falantes de galego co español e os de español co galego. Sen desbotar este procedemento habitual, que ten unha riqueza expresiva indubidable, débese facer fincapé na aprendizaxe das expresións fixas porque son indispensables para

10. Véxase Maleve, M. N. e J. P. Martín, "Los cursos de lengua materna como preparación a la traducción y a la interpretación", en *Cuadernos de Traducción e Interpretación*, 3, 1983, pp. 23-32.

mante-la lingua viva. Non se pode permitir que a fraseoloxía tradicional galega sexa substituída por calcos da fraseoloxía do español que, ó contrario do que pasa en galego, se utiliza adoito e con grande liberdade en todo tipo de textos redactados nesa lingua e en todo tipo de rexistros. É facilmente comprobable que, no caso do noso idioma, os medios de comunicación, os especialistas en determinadas materias, os profesionais do ensino, ou calquera outra persoa que utilice a variedade estándar *anda con pés de la* á hora de empregar unha frase feita, un refrán, unha locución na súa produción escrita ou oral. Esta actitude nefasta, aínda que explicable por unha determinada política no proceso de expansión do estándar, poida que estea relacionada tamén coa indefinición dos rexistros que se dá na nosa lingua. Despois de codificármola variedade común quedanos aínda por trazar, mesmo que sexa lenemente, as estremeiras de separar o coloquial do culto, o dialectal do estándar, o vulgar do requintado. Esta confusión motiva que ás veces se identifique a fraseoloxía cos rexistros non coidados da lingua, pois relaciónase con variedades non estandarizadas. Sen embargo, a fraseoloxía pode ser minimamente catalogada en distintos rexistros que se adapten ás necesidades expresivas de cada usuario. Se os textos que se producen en galego non fan uso axeitado das unidades fraseolóxicas, serán textos en certa medida eivados e nunca poderán ter unha función comunicativa clara dentro da nosa sociedade.

Os tradutores, que co seu traballo crean e recrean tamén a lingua, necesitan mergullarse na poza da fraseoloxía e enfrontarse, principalmente, co problema da correspondencia das unidades fraseolóxicas da lingua de partida na lingua de chegada. Quizais sexa este un dos grandes problemas da tradución, xa que no trasvasamento destas unidades fraseolóxicas dunha lingua a outra xógase, entre outras cousas, coa linguaxe figurada e isto fai que non existan correspondencias exactas entre a fraseoloxía de dúas linguas implicadas nun proceso de tradución. Neste eido das expresións fixas lexicalizadas revélase con maior forza o problema teórico, presentado por G. Mounin, sobre a traductibilidade das diferencias que se crean entre as linguas polas diferentes “visións do mundo” e pola distinta organización lingüística da experiencia. A meirande parte das veces, cando se intenta dar equivalencias destas unidades en dúas linguas, prodúcese unha grave perda semántica no produto final, ou unha desadecuación de rexistros ou, moitas veces, unha solución totalmente errónea. Esta dificultade baséase na característica de teren as expresións fixas un alto contido de información sémica que se debe traducir minuciosamente para non crear estruturas sen significado. Así pódese apreciar, por exemplo, que un dos principais erros que se cometen ó traducir unha locución é o de pasar palabra por palabra, á outra lingua, os distintos significados da estrutura. Isto leva a que moitos tradutores, xa que así é menos complicado e non se necesita un fondo coñecemento da lingua, creen calcos que se converten en unidades totalmente baleiras de significado.

Para resolver estes problemas, e segundo indica Vázquez Ayora¹¹, o traductor debe proceder da seguinte maneira:

1. Intentar traducir por expresións equivalentes na lingua receptora, procurando mante-lo rexistro e a frecuencia do orixinal. Non se debería, por exemplo, traducir unha locución pouco frecuente e dun rexistro coloquial, ou vulgar, en portugués por outra frecuente e de rexistro máis coidado en galego (ex. *andar a coçar o cu pelas esquinas* con *andar de rúa*). Tamén se debe fuxir da tendencia, bastante común en galego, a buscar unha expresión moi idiomática pero con pouca forza evocadora por estar anticuada ou fóra de uso (ex. *andar á caxota*, documentada por Sobreira no século XVIII en Ribadavia, que quizais xa non se conserve).

2. Se non se atopan equivalentes a tradución debe facerse con estruturas adaptadas que manteñan o significado. Aquí entraría en funcionamento o concepto de *modulación*, explicado por Vázquez Ayora, na súa teoría da tradución, da seguinte maneira: “la modulación es una noción de estilística comparada y consiste en un cambio de la ‘base conceptual’ en el interior de una proposición, sin que se altere el sentido de ésta, lo cual viene a formar ‘un punto de vista modificado’ o una base metafórica diferente. Dicho en otros términos, la significación debe ser la misma, pero son los símbolos distintos en una y otra lengua”¹² (ex. *andar com o bicho no ouvido* con *andar coa mosca na orella*).

3. Se non hai máis recursos, a tradución deberase facer con unidades nin fixas, libres, nin idiomáticas (ex. *andar a dormir na forma* con *estar distraído*).

Á parte disto, todo proceso de tradución de grupos fraseolóxicos debe facerse tendo en conta o seu contexto, que non é unicamente lingüístico, senón que abrangue o conxunto da atmosfera “afectiva” que rodea o texto e se converte nunha das grandes dificultades do proceso de tradución. E isto é debido a que “el traductor no traduce las palabras, sino las ideas, los sentimientos, los deseos, en fin, las intenciones que van detrás de ellas”¹³. Relacionado co anterior está o “contexto situacional”¹⁴ que é o que decide en último caso a significación da unidade fraseolóxica. Ninguén dubida de que os elementos que definen este contexto, tempo, lugar, intención, destinatario, medio, especialidade, etc. revélanse como esenciais para o traductor. E isto é moito máis importante no eido da fraseoloxía pois estamos xogando, como xa dixemos, con significados figurados, dislocados, que dependen moi pouco das unidades léxicas que os forman.

11. Vázquez Ayora, G., *Introducción a la traductología. Curso básico de traducción*. Washington, Georgetown University Press, 1977, p. 307.

12. Vázquez Ayora, G., op. cit., p. 291.

13. Vázquez Ayora, G., op. cit., p. 55.

14. Vázquez Ayora, G. afirma referíndose a este tipo de contexto: “Sólo la situación puede hacer que un término que ofrece una variedad de denotaciones virtuales en un contexto lingüístico dado, sea comprendido en el sentido deseado”. (op. cit., p. 146).

3. Fraseoloxía verbal de *andar*

Este traballo está limitado ó tipo de unidades fraseolóxicas formadas con verbo *andar* e nel téntase establecer unha comparación sintáctica, léxica e semántica entre dúas linguas históricas, o galego e o portugués, que poida dar algunhas axudas ó traductor do portugués ó galego.

3.1. Clasificación: criterios

Intento facer unha clasificación temática, provisional e discutible, de acordo co significado xeral das locucións. Este criterio é práctico pois pode axudar a utilizar unha locución partindo dun concepto determinado (locucións que se refiran ó “anoxamento dunha persoa”, por exemplo); sen embargo, esta estruturación presenta problemas porque moitas veces a adscrición dunha locución a un ou a outro grupo está influenciada polo criterio subxectivo do que as clasifica e, como se poderá comprobar, realmente cada locución ten sempre un matiz semántico que a individualiza e que impide a súa clara catalogación. Aínda que o criterio de ordenación presente estes problemas, preferín utilizalo en vez de presentar unha simple orde alfabética.

Aparecen en primeiro lugar as locucións portuguesas, logo as galegas e unha indicación sobre a posible traducción. Tamén indico en cada locución portuguesa a compatibilidade semántica desta en galego, é dicir, a posibilidade teórica de que o exemplo portugués poida ser “transvasado” coa mesma estrutura e elección léxica ó galego, independentemente da súa existencia ou non nesta lingua, cunha claridade semántica suficiente. Barallei os criterios de semellanza semántica, formal e de rexistros e a suxestión de traducción está orientada desta maneira. Cando non se poden manexar claramente os criterios anteriores, pódese, en principio, traducir unha locución galega por outra portuguesa sempre que aparezan no mesmo apartado. Supoño unha situación normal na que a lingua de chegada é a propia do traductor, neste caso o galego. Observarase que da comparación do portugués e do galego se tiran as seguintes situacións:

1. Unha idea que se expresa dunha maneira en portugués ten o seu equivalente exacto, estrutural e de significado en galego. Con todo, non abundan neste traballo. Nas conclusións aparecen os seis exemplos recollidos.

2. Unha idea expresada e determinada pola aparición de lexemas concretos e unha determinada estrutura sintáctica en portugués aparece en galego de maneira distinta. Son os casos máis abundantes.

3.2. Exemplos

3.2.1. Locucións referentes ás persoas: as súas características físicas e psíquicas

a) *ser | estar atento, vixiante || aproveitado.*

[portugués]

*andar à babugem*¹⁵. Andar atento às oportunidades que possam oferecerse para conseguir o que se pretende.

andar à bebida. Colocar-se em situação apropriada para obter vantagens.

*andar à mama*¹⁶. Andar atento às oportunidades.

*andar à mira*¹⁷. A procura da oportunidade.

*andar com o olho sobre os ombros*¹⁸. Andar vigilante, atento às oportunidades.

*andar ao tio, tio*¹⁹. A procura das oportunidades.

andar a pau. Estar atento, vigilante.

[galego]

andar á que salta. Aproveitarse de calquera ocasión propicia para realizar algunha cousa propia dun pícaro.

*andar á lapa*²⁰: Vivir de mesas alleas, achegándose a quen ten cartos.

andar á mira. Non perder de vista, observar con coidado unha situación para tirar, despois, proveito dela.

*andar á viva quen trunfa*²¹. Estar ó abeiro da mellor sombra.

15. A expresión fórmase sobre o significado da palabra *babugem*: “espuma formada é flor da agua; ninharia; baba” que transmite unha idea semellante a de “estar sempre por riba” e polo tanto en mellor posición para aproveitarse das oportunidades.

16. Locución dun rexistro popular que utiliza a idea de “mamar” como imaxe daquela persoa que se aproveita de todo e de todos. En galego sería posible unha construción semellante pero cun infinitivo xerundial: *andar a mamar*.

17. Esta locución necesita dun contexto apropiado para significa-lo que aquí se indica, xa que, o seu contido semántico normal é *estar á espreita*.

18. O procedemento para conseguilo significado concreto que ten esta locución aseméllase á metonimia: tómase unha parte do todo, os ollos pola cabeza, para resalta-lo seu valor dentro da locución.

19. Noutro repertorio fraseolóxico portugués aparece esta locución como ‘andar em má situación económica’; de tódolos xeitos, un e outro significados teñen unha relación evidente.

20. A idea que transmite a locución, ‘apegarse a quen ten cartos’, aparece claramente expresada coa utilización do substantivo *lapa*, que tamén se pode utilizar como adxectivo co significado de ‘pesado, fastidioso’, referido a unha persoa.

21. A formación desta expresión é curiosa: o seu núcleo semántico está formado por unha exclamación ‘viva quen trunfa’ supostamente pronunciada por unha persoa loamiñeira que tenta aproveitarse do éxito dos demais.

[traducción]

Dentro deste grupo a traducción débese facer tendo en conta en primeiro lugar que as expresións galegas levan sempre implícito o matiz de 'aproveitarse de' que en portugués non aparece claramente, agás no caso de *andar à mama*. Por isto quizais sexa esta locución portuguesa a que teña mellor equivalencia semántica, que non na elección dos elementos léxicos, nos catro exemplos galegos que recolleamos. Se esquecémo-lo trazo semántico 'aproveitarse de' presente en galego, hai unha locución idéntica en galego e en portugués *andar á mira*.

Pódese illar un grupo de locucións que comparten estrutura sintáctica, concretamente a de *andar + a + substantivo* que aparece en *andar á babugem, andar á bebida, andar à mama, andar à mira, andar ao tio-tio* e nas catro locucións galegas. Sen ter en conta a posible diferenza de rexistro, a traducción entre as unidades deste grupo é posible. Individualízase pola estrutura sintáctica a locución portuguesa *andar com o olho sobre os ombros*, que tería que ser traducida polas locucións galegas *andar + a + substantivo*.

Ó compara-lo rexistro das locucións en cada lingua apréciase que o carácter idiomático das locucións deste primeiro grupo, e en xeral, é máis acentuado nos rexistros populares e isto é unha das causas que motiva que tamén non haxa coincidencia na elección dos elementos léxicos das unidades fixas. Este é un verdadeiro problema para o traductor que terá que chegar a solucións que teñan en conta criterios sintácticos e semánticos e consideren a adecuación/non adecuación do rexistro da lingua orixe nun determinado contexto da lingua termo. Aínda que en xeral tódolos exemplos poderían ser adscritos a un rexistro popular, sen embargo, *andar à mira*, tanto en galego coma en portugués, é posible xebra-la para utilizala nun rexistro máis coidado.

b) *Bo comportamento*.

[portugués]

andar na linha. Comportar-se segundo as boas regras.

andar de esquerda en linha. Comportar-se com disciplina rigorosa.

[galego]

andar en bos pasos. Dise da persoa que se entrega á virtude e procede ben.

andar dereito. Proceder segundo a conciencia.

andar a dereitas. Obrar rectamente.

[traducción]

Para a expresión da idea de 'bo comportamento' a fraseoloxía galega e portuguesa adoita utiliza-lo concepto de 'andar sen se desviar, dereito' que se conforma como unha imaxe de doada comprensión froito dunha semellante base cultural. Polo tanto, a locución *andar na linha* pode traducirse directamente, aínda que non hai coincidencia na estrutura sintáctica, por *andar a*

dereitas e *andar dereito* coa vantaxe de que as tres son dun rexistro coloquial pouco marcado, que permitiría a utilización das expresións en rexistros máis coidados. Por outra parte, *andar na linha* tamén se podería traducir por *andar en bos pasos* coa que comparte algúns trazos semánticos.

c) *Mal carácter: enfadado, malhumorado, furioso:*

[portugués]

*andar com cara de pau*²². Referido a uma pessoa de aspecto carrancudo.

andar com o nariz cumprido. Diz-se de pessoa com aspecto carrancudo.

*andar com a bolha*²³. Afastar-se uma pessoa do seu comportamento normal, mostrándose-se irritadido, insociável.

*andar com os azeites*²⁴. Mostrarse mal-humorado.

andar com a mosca. Furioso.

andar com a neura. Furioso.

andar com a telha. Furioso.

*andar com a zoina*²⁵. Irritado.

*andar com o toco*²⁶. Estar rabugento.

*andar como uma bicha*²⁷. Furioso.

*andar danado*²⁸. Furioso.

*andar de cara à banda*²⁹ / *andar de nariz à banda*. Furioso.

22. Expresión portuguesa común que indica a idea de “mal humor” ó referirse á inexpressividade ou a dureza dunha cara feita dun “material duro”.

23. A palabra *bolha* en portugués ten os significados de “empola na pele. Desaranjo mental. Glóbulo”. A expresión puido formarse partindo do significado figurado de “desaranjo mental”, que leva implícito un certo grao de insociabilidade.

24. A expresión deriva directamente da situación creada pola inxestión, case sempre á forza, dos “azeites de purgueria”. Unhas das razóns pola que unha persoa está de “mal humor” ben pode ser esta.

25. Rexistrada tamén na variante *andar com a zona*. A palabra *zoina* defínese nos dicionarios, con valor adxectivo, como “estonteado/a”. Na locución aparece como substantivo e é equivalente a “teima”. Para o galego, e en relación coa palabra *zoina*, C. García (*Retrincos*, 187-188) dán-lo dato de que se rexistra en Castelao, baixo a variante *zaina*, *Retrincos*, e tamén na obra de Noriega Varela, *Como falan os brañegos*, co significado de “hacerse el zorro”.

26. Tamén significa “estar bebado”. Partindo das acepcións da palabra *toco* en portugués, que ten os mesmos contidos semánticos có galego, non é doado entenderlo significado actual da locución.

27. A palabra *bicha* en portugués é sinónimo de femia de calquera animal; tamén se emprega eufemisticamente para nomea-la *cobra*, palabra que designa un animal con forte interdicción máxico-relixiosa. A locución é unha estrutura comparativa onde o elemento de significado figurado é *bicha*, porque a suposta “maldade” deste réptil pode asociarse facilmente, e para cada caso, con calquera trazo negativo de comportamento.

28. *Danar*, tanto en galego coma en portugués, significa “comunica-la enfermidade da rabia”. Polo tanto, o significado primeiro da locución sería “andar doente coa rabia” que deriva nunha identificación doada co mal humor.

29. A idea de “torto” ten obvias connotacións negativas. Se esa idea se traspasa á expresión da cara, nacen locucións que expresan “mal humor”, “enfado”, “mala conducta” etc. Son comúns, por exemplo, ó menos en galego *torce-lo fociño* ou *torce-lo cello*.

*andar de trombas*³⁰. Furioso.

*andar de venta inchada*³¹. Diz-se de pessoa com aspecto carrancudo.

andar escamado. Mostrar-se zangado, ofendido, furioso.

andar fora de si. Furioso.

*andar fulo*³². Furioso.

[galego]

andar de fociños. Estar de mal humor.

*andar de mal aire*³³. Estar de mal humor.

*andar doente*³⁴. Estar desesperado, furioso.

andar feito un vinagre. Te-lo carácter áspero.

*andar fóra da súa nai*³⁵. Dise de quen perdeu o tempero e fai cousas despropositadas.

[traducción]

A traducción debe basearse primeiro na distinción dun pequeno, e ás veces difícil de distinguir, matiz semántico. Basicamente as locucións aquí recollidas presentan dous trazos semánticos diferenciados: “de mal humor”, “furioso”.

—“de mal humor”: *andar com cara de pau, andar com o nariz cumprido, andar com os azeites, andar com a mosca, andar com a zoina, andar de venta inchada* // *andar de fociños, andar de mal aire, andar feito un vinagre*.

—“furioso”: *andar com a bolha, andar com a neura, andar com a telha, andar com o toco, andar como uma bicha, andar danado, andar de cara à banda, andar de trombas, andar de venta inchada, andar escamado, andar fora de si, andar fulo* // *andar doente, andar fóra da súa nai*.

30. A palabra portuguesa *tromba* “órgão alongado e flexível na parte superior da boca do elefante. Focinho do porco” forma esta expresión de evidentes relacións coa galega *estar/andar de fociños*, “enfadado”, “de mal humor”.

31. Esta locución ten evidentes relacións coa expresión *incharlle o nariz/lo fociño a alguén*. O significado figurado pode partir quizais pola asociación con procesos físicos derivados de posibles accións como “recibir alguén un golpe no nariz” (de onde se derivaría o lóxico “mal humor”), ou “alentar fortemente” (producido polo “mal humor”), etc.

32. A palabra *fulo* significa en portugués “pálido”. As expresións referidas á “perda da cor na cara”, que se produce nas persoas afectadas pola violencia dun feito desagradable, poden converterse facilmente en locucións.

33. A palabra *aire* quizais se refira ó suposto mal que, na crenza popular, certas persoas e animais poden causarlle a outra persoa a través do aire. Tamén se pode relaciona-lo *aire* co aspecto xeral dunha persoa.

34. A palabra *doente* ten o significado orixinal de “enfermo, que padece doenza”. Aplícase tamén para os animais afectados de rabia e, de aquí, en sentido figurado aplícase á persoa “rabiosa”.

35. A expresión pode xurdir tanto da idea “saír da influencia positiva da nai”, da de afastarse da orixe ou “matriz”, ou da de saír do “camiño trazado”, etc.

Mantendo a anterior distinción de significado, podemos intentar unha tradución que faga equivale-las locucións das dúas linguas segundo o procedemento empregado de asociación simbólica dos elementos léxicos. Neste caso, tanto en galego coma en portugués existe unha mínima tendencia a expresa-lo conceptos “mal humor” e “furia” con locucións onde aparezan as manifestacións externas do enfado, sobre todo as que se reflicten na cara. Así as locucións portuguesas *andar com cara de pau*, *andar com o nariz cumprido* poden traducirse directamente por *andar de fociños* (mal humor) e *andar de cara à banda*, *andar de nariz à banda*, *andar de trombas*, *andar escamado*, *andar fora de si*, tamén por *andar de fociños*, pero coa perda, en galego, do matiz “furioso”.

Os exemplos portugueses coa estrutura *andar com + subs./sintagma*, (e que non se refiren á expresión física do enfado), *andar com a bolha*, *andar com os azeites*, *andar com a mosca*, *andar com a telha*, *andar com a zoina* e *andar com o toco* non teñen unha equivalencia clara nas locucións que rexistramos en galego. Deberemos neste caso intentar facer unha tradución que distinga os matices semánticos, por exemplo: *andar com os azeites*, *andar com a mosca*, *andar com a zoina* (“mal humor”) poderían expresarse en galego con *andar de fociños* e *andar de mal aire*; *andar com a bolha*, *andar com a neura*, *andar com a telha* e *andar com o toco* (furioso) por *andar doente* e *andar fóra da súa nai*.

O grupo formado polas expresións coa estrutura *andar + adx.*, con máis ocorrencias neste traballo en portugués ca en galego, *andar danado*, *andar escamado*, *andar fulo* (portugués) e *andar doente* (galego), poden traducirse da seguinte maneira: *andar danado* e *andar doente* son equivalentes na estrutura e no significado, se non temos en conta o distinto adxectivo; *andar danado* tamén serve como tradución de *andar escamado* e *andar fulo*, xa que desta maneira ó menos se conserva o matiz semántico de “furioso”. As locucións portuguesas *andar com a mosca* / *com a neura* son perfectamente idiomáticas, e de feito existen, en galego, aínda que non aparezan neste traballo.

Con respecto ós distintos rexistros destas locucións, en portugués son case todas dun rexistro popular, agás quizais *andar danado*, *andar fora de si* e *andar fulo* que semellan poder empregarse en contextos máis coidados. No caso das locucións galegas, as únicas caracterizadas por un rexistro “popular” son *andar de fociños* e *andar feito un vinagre*. Isto débeo ter en conta o traductor á hora de tentar face-la tradución.

d) *Folgazán, despreocupado, ocioso, de vida desordenada.*

[portugués]

*andar a apanhar beatas*³⁶. Sem fazer nada; andar à boa vida, sem ter quaisquer rendimentos.

36. A expresión céntrase no significado da palabra *beata* “punta do cigarro”, e, en principio, significa “ter falta de cartos” pois empregábase para designa-las persoas que recollían as cabichas dos cigarros do chan para fumalas ou vendelas. O cambio de significado é perfectamente explicable partindo deste primeiro sentido.

andar a coçar o cu pelas esquinas. Sem traballar.
andar a correr atrás das canas. Não traballar; aproveitar-se do traballo dos outros.

*andar à coxia*³⁷. Vadiar sem destino; ocioso.

*andar a dar água sem caneco*³⁸. Andar sem fazer nada.

*andar ao laré/lareu*³⁹. Andar á toa, á vontade, sen ter que fazer.

*andar á tuna*⁴⁰. Andar á vadiagem.

*andar ao alto*⁴¹. Estar desempregado, ocioso; não traballar.

*andar aos paus*⁴². Ocioso.

andar com as mãos nas algibeiras. Ocioso.

*andar de costa direita*⁴³. Não traballar.

*andar de mãos espanadas*⁴⁴. Não traballar.

andar na farra. Fazer vida desregrada de divertimentos.

andar na moína. Fazer vida desgovernada, desordenada, de divertimentos.

andar de giralдина. Divertirse e vivir sen preocupacións.

andar á gandaia. A vadiar; viver ao Deus dará.

*andar à jorra*⁴⁵. Ocioso.

andar na boa vai ela. Andar em divertimentos.

*andar na rusga*⁴⁶. Andar em noitadas, na moína.

37. Esta expresión tivo a súa orixe nos mariñeiros das carabelas no século XVI; a *coxia* era "a ponte con corredor suspenso que ía de proa á popa".

38. A palabra *caneco* en portugués significa "espécie de barril alto e estreito". O significado da expresión relaciónase, nun primeiro momento, coa idea de "traballar sen resultados". De aquí pode pasarse, con maior ou menor facilidade, ó significado actual da locución.

39. O substantivo *laré* defínese como "mau dançador". O significado da expresión pode albiscarse se identificámo-la idea de "non fazer nada" coa de "danzar, divertirse continuamente".

40. A palabra *tuna* provén do antigo francés de argot *tune*, refuxio ou conxunto de mendiños, sacado do nome de *roi de Thunes* (Túnez) que se lle daba ó xefe.

41. Quizais haxa unha relación entre esta expresión coa galega/castelá *pasar por alto*, é dicir, "evitar, obviar". Neste caso o "contado" sería o traballo.

42. Esta expresión ten, posiblemente, a súa orixe no contido semántico da palabra *pau* que tanto en portugués coma en galego, entre outras acepcións, significa "cada unha das clasificacións das cartas da baralla". A persoa que se dedica a xoga-las cartas, anda sen traballar.

43. A idea de "non traballar" vén dada porque se asocia á contraria, a de traballar, a imaxe dunha persoa dobrada por estar realizando un labor agrícola; polo tanto, te-las costas "dereitas" significa "non traballar".

44. En portugués *espanar* é un verbo que significa "limpar o po com o espanador". *Andar de mãos espanadas* significa, polo tanto, te-las mans limpas, non luxadas polo traballo.

45. O substantivo *jorra* ten en portugués o significado de "breu con que se besuntam por dentro as vasilhas de barro. As escórias do ferro". A expresión fórmase, se cadra, por considerarse este traballo como moi fácil.

46. O substantivo *rusga* significa "barulho, desordem" e, polo tanto, o significado da locución deriva facilmente del.

[galego]

andar á caxota. Pasa-la vida sen facer nada, sen coidado.

andar á caza. Andar moito fóra da casa sen ocupación determinada.

andar á cuxía. O mesmo ca *andar á caxota*.

*andar á moína*⁴⁷. Ocioso.

andar de picos pardos. Andar sen ocupación ou ó que non importa; dedicarse á gandaina sen ter posibilidades económicas de permitirse esa vida.

*andar á ramisca*⁴⁸. Dedicarse á vida picaresca.

andar á tuna. Ocioso.

andar baleiro. Sen coidado.

andar de gaxé. Divertíndose e paseando, sen prestarlle atención ó traballo

*andar de riola*⁴⁹. Paseando dun lado a outro fuxindo das responsabilidades.

andar de rúa. Ruar, andar á noite polas rúas divertíndose; facer longas ausencias da casa para divertirse noutros lugares; vivir ociosamente.

*andar de trisca*⁵⁰. Facer vida desocupada para divertirse.

*andar á brouca*⁵¹. Andar de esmorga e de gandaina por camiños e lugares.

andar de borrumbio. De esmorga. E. Rodríguez define a palabra *borrumbio* como “jarana, bulla, diversión propia de gente joven, que por rueiros y caminos va dispuesta al jolgorio y a la parranda”.

*andar sen arrendo*⁵². Vivir con enteira liberdade.

andar ó doután. Vivir con enteira liberdade e sen moderación.

47. O adxectivo *moína* ten o significado de “persoa astuta e socarrona que adopta unha aparencia humilde e inxenua”. Desta maneira, entenderíase mellor a expresión como “actuar hipocritamente”. Sen embargo, *moína* tamén é a palabra base de *moinante*, sinónimo de *senvergonza*, *aproveitado*. *Andar á moína* pode significar “andar sen traballar, aproveitándose dos demais” e tamén se lle podería engadir un trazo semántico máis, o de “andar a divertirse”.

48. Sobreira (Papeletas, 192) rexístraa como *andar “a las mozas”*. Nesta expresión albíscase unha relación coa expresión *andar ó ramisco* que significa “andar collendo de aquí e de acolá”.

49. A palabra galega *riola* significa “conxunto de persoas que se moven atropeladamente”. A expresión fórmase partindo da idea de “andar mergullado entre a xente”, coma nas festas.

50. O verbo *triscar* significa, segundo E. Rodríguez, “hacer ruido con los pies o dando patadas”. Poida que haxa algunha relación entre este significado, por referirse a unha actividade pouco proveitosa, co significado actual da locución.

51. O substantivo *brouca* é definido por E. Rodríguez como “holgazanería, haraganería, ociosidade, aversión al trabajo”. Deste significado orixinal créase a locución cun significado case semellante.

52. *Arrendo* é un substantivo derivado do verbo *arrendar*, que significa “alugar”, “cavar por segunda vez” ou “atar ou suxeitar polas rendas unha cabalería”. A expresión deriva directamente do terceiro significado do verbo.

[traducción]

Pódense facer varios grupos de locucións para intenta-la súa traducción. É mellor clasificalas, neste caso, polo seu contido semántico e despois pola estrutura sintáctica e pola adscripción a rexistros.

1. Locucións que conteñen o trazo semántico de “andar de diversión”.

En portugués atopamos este trazo claramente en *andar a apanhar beatas*, *andar na farra*, *andar na moína*, *andar de giralдина*, *andar na boa vai ela* e *andar na rusga*; en galego en *andar á moína*, *andar a picos pardos*, *andar de gaxé*, *andar de riola*, *andar de rúa*, *andar de trisca*, *andar á brouca* e *andar de burrumbio*.

Dentro deste grupo as posibles traducións faríanse do seguinte xeito:

—coa estrutura *andar + en + artigo + substantivo*. Son as locucións portuguesas *andar na farra*, *andar na moína*, *andar na boa vai ela* e *andar na rusga* que non teñen correspondencia estrutural nas locucións galegas aquí recollidas⁵³. Con esta situación o mellor é intentar facer equivalencias entre as dúas linguas segundo o rexistro de cada locución. Neste sentido podemos observar que o portugués utiliza locucións de claro rexistro popular e moi caracterizadas idiomáticamente. Con todo, *andar na farra* podería ter traducción con *andar de picos pardos*, dun rexistro coloquial máis ou menos marcado; *andar na moína* podería traducirse perfectamente por *andar á moína* aínda que o galego teña unha pequena diferenza sintáctica (cambio de réxime preposicional); *andar na boa vai ela* tería equivalente en calquera das expresións galegas con *andar de + subst.* que pertencen a un rexistro coloquial/popular máis marcado no exemplo portugués (o mesmo se podería dicir para *andar na rusga*).

—*andar + de + substantivo*. Neste grupo están a locución portuguesa *andar de giralдина* e as galegas *andar de gaxé*, *andar de riola*, *andar de rúa*, *andar de trisca* e *andar de borrhumbio*. Este tipo de estrutura é moi rendible na lingua pois un substantivo crea facilmente unha locución. Sen embargo, estas construcións poden non considerarse verdadeiras locucións se o substantivo mantén o seu valor semántico⁵⁴. A traducción do exemplo portugués faríase con calquera dos exemplos galegos, aínda que *andar de giralдина* está catalogada máis claramente nun rexistro popular (as locucións galegas poderían utilizarse en rexistros un pouco máis coidados).

2. Locucións co trazo semántico “ocioso” que aparece nas locucións portuguesas *andar a coçar o cu pelas esquinas*, *andar a correr atrás das canas*, *andar a coxia*, *andar a dar água sem caneco*, *andar ao laré|lareu*, *andar à tuna*, *andar ao alto*, *andar aos paus*, *andar com as mãos nas algibeiras*, *andar de costa direita*, *andar de*

53. Sen embargo, son perfectamente posibles e idiomáticas en galego locucións do tipo *andar na farra*, *andar na moína*, etc.

54. É o caso de *andar de borrhumbio* e *andar de brouca* nas que o substantivo mantén, máis ou menos claramente, o seu significado léxico propio. Con todo, decidín non excluílas deste traballo pois a estrutura *andar + de + substantivo* crea matices semánticos novos.

mãos espanadas, *andar à gandaia*, *andar à jorra*; e nas galegas *andar á caxota*, *andar á caza*, *andar á cuxía*, *andar á moina* e *andar á tuna*.

A traducción pode facerse seguindo as seguintes indicacións:

—estrutura *andar + a + infinitivo*. Son en portugués *andar a coçar o cu pelas esquinas*, *andar a correr atrás das canas* e *andar a dar água sem caneco*, pero non teñen equivalente estrutural en galego. Á parte disto, as locucións portuguesas son dun rexistro popular moi claro, e por iso cun alto contido idiomático, e mesmo algunha delas se pode considerar no país veciño claramente vulgar. A traducción ó galego faise difícil, pero podíase recomendar como posible equivalencia calquera locución galega co mesmo matiz semántico.

—estrutura *andar + a + artigo + substantivo*. Son as locucións portuguesas *andar à coxia*, *andar ao laré/lareu*, *andar à tuna*, *andar ao alto*, *andar aos paus*, *andar à gandaina*, *andar à jorra* e as galegas *andar á caxota*, *andar á caza*, *andar á cuxía*, *andar á moina*, *andar a picos pardos*, *andar á ramisca* e *andar á tuna*. Neste grupo aparecen equivalencias semánticas e estruturais perfectas entre as locucións portuguesas e galegas: son os casos de *andar á tuna*, *andar na moina*, *andar á cuxía*. O resto dos exemplos portugueses podían traducirse da seguinte maneira en galego: *andar ao alto*, *andar aos paus* e *andar à jorra* terían un posible equivalente en *andar á caxota* e *andar a picos pardos*; *andar á gandaia*, aínda que non aparece aquí recollida existe en galego como *andar de/lá gandaia/gandaina*⁵⁵.

e) *Inquedo*, *desconfiado*.

[portugués]

andar com a mosca na orelha / andar com a pulga atrás da orelha / andar com o bicho no ouvido. Procurar pescuda-lo que se passa ocultamente, com desconfianza de que algo está eminente.

andar com os cornos no ar. Estar alerta. / *andar no ar*. Ser incapaz de se concentrar, por estar inquieto, sobressaltado.

andar com a pedra no sapato. Desconfiar.

andar de esguelha com alguém. Desconfiar. Tamén significa estar zangado, de relações cortadas.

andar de levante. Desassossegado; agitado.

andar de pé atrás. Desconfiar

andar de sobreaviso. Desconfiar de uma pessoa; estar desavindo com uma pessoa.

andar mouro na costa. Desconfiar de uma pessoa ou de uma situação.

andar sobre brasas. Estar inquieto, ansioso, sobressaltado.

55. C. García en *Retrincos*, p.119-123, comenta que a locución *andar de gandaina/gandaia* aparece adoito en Castelao. A palabra *gandaia*, segundo o profesor García, ten orixe árabe e quizais poida estar relacionada con *gandulo*.

[galego]

andar coa mosca na orelha. Andar con inquietude e desazo.

andar de levante. Dise daquel que non acouga en ningunha parte e anda sempre inquieto.

[traducción]

Se facemos unha clasificación semántica polos trazos que presentan as locucións, distinguiremos:

1. Locucións co trazo semántico “desconfiar”. Son en portugués as locucións *andar coa mosca na orelha, andar com a pulga atrás da orelha, andar com o bicho no ouvido, andar com a pedra no sapato, andar de esguelha com alguém, andar de pé atrás, andar de sobreaviso* e *andar mouro na costa*; en galego non recollemos ningunha locución que teña este sentido semántico claro. Sen embargo, *andar coa mosca na orelha* pode usarse, e de feito úsase, co sentido de “desconfiar” e, desta maneira, pasaría a ser traducción directa de *andar com a mosca na orelha* e, aínda que teñan distintos elementos léxicos, tamén de *andar com a pulga atrás da orelha* e *andar com o bicho no ouvido*. O resto das locucións portuguesas, por haber só un exemplo en galego, poderían traducirse da mesma maneira.

Con respecto ós rexistros, as locucións que expresan a idea de “desconfianza” por medio de locucións *andar coa mosca, co bicho, coa pedra, cos cornos*, etc. son dun rexistro coloquial non vulgar; a expresión *de levante* pode empregarse en calquera tipo de textos.

2. Locucións co trazo semántico “inquieto”. Son en portugués *andar com os cornos no ar, andar no ar, andar de levante* e *andar sobre brasas*; en galego as dúas únicas locucións recollidas. A expresión *andar de levante* é común ó galego e ó portugués e ámbalas dúas pertencen a un rexistro coloquial. A locución galega *andar coa mosca na orelha* vale como traducción de *andar com os cornos no ar* e *andar no ar*; son dun rexistro menos coidado ca *andar de levante*.

f) *Despistado, confuso*.

[portugués]

andar a dormir na forma. Estar sem atenção; andar alheado, sem saber o que anda a fazer; diz-se de pessoa lenta e desatenta.

andar à nora. Sentir-se confuso, atrapalhado, não sabendo o que fazer, dizer, responder; sentir-se desorientado, sem saber que rumbo tomar.

andar às aranhas. O mesmo significado cá anterior pero co matiz da idea de “dedicarse a cousas inútiles” como é “pillar arañas”.

andar à procura da rolha. Não encontrar o caminho, a solução, a resposta”.

andar entre a quarta e a meia partida. Estar indeciso, hesitante quanto á decisión que se debe tomar.

andar às voltas. “Desorientado, sem saber o que fazer”.

andar ós emboleus. Viver sen orientação.

andar à-toa. Viver sem orientação.

andar à matroca. Viver sem orientación.
andar a jardar. Andar sem rumbo.

[galego]

andar ó leilán. Sen rumbo, sen finalidade, coma as follas secas levadas polo vento.

andar ás toas. Ó que saia, a mercé das circunstancias, sen rumbo.

andar sen tento. Facer vida desordenada e sen método.

andar sen xeito. Vivir sen orde, de mal xeito.

*andar ós alpibardos*⁵⁶. Entreterse en cousas sen utilidade.

andar ós biosbardos. Esta expresión ten o mesmo significado cá anterior.

andar ós grilos. Ocuparse en cousas sen importancia.

andar na verza. Estar despistado.

[traducción]

Aplicamos aquí tamén unha primeira clasificación semántica.

1. Locucións co trazo semántico “confusión, desorientación”. Son en portugués *andar à nora*, *andar à procura da rolha*, *andar entre a quarta e a meia partida*, *andar às voltas*, *andar aos emboleus*, *andar à toa*, *andar à matroca*, *andar a jardar*; en galego: *andar ó leilán*, *andar ás toas*, *andar sen tento*, *andar sen xeito*.

—*andar + a + artigo + substantivo*. Son en portugués *andar à nora*, *andar à procura da rolha*, *andar às voltas*, *andar aos emboleus*, *andar à toa*; en galego *andar ó leilán* e *andar ás toas*.

Móstranse equivalentes na forma e na semántica *andar à toa* e *andar ás toas* coa particularidade de que a locución está fixada en portugués en singular e en galego en plural. O resto das locucións portuguesas deste grupo poderían traducirse ó galego por *andar ó leilán* tendo en conta que as expresións portuguesas pertencen a un rexistro popular moi marcado, adscripción que non se lle pode aplicar a *andar ó leilán*.

Andar entre a quarta e a meia partida que se individualiza pola estrutura *andar + prep.*, e que non semella dun rexistro popular tan claro coma as anteriores, podería traducirse polas dúas locucións galegas deste primeiro grupo.

2. Locucións co trazo semántico “despistado” e “perdendo o tempo”.

Son en portugués: *andar a dormir na forma* e *andar às aranhas*; en galego *andar ós alpibardos*, *andar ós biosbardos*, *andar ós grilos* e *andar na verza*.

56. A orixe desta expresión pode estar relacionada tanto con *biosbardos* como con *alpabarda*, adx. que designa segundo Sobreira á “persona de poca acción, resolución ou desembarazo”. C. García (*Cousas da Lingua*, 249-250) di, a respecto desta expresión e da seguinte *andar ós biosbardos*, “Tamén en relación coa nosa voz está a palabra *alpabarda* ou *alpabardo* que nalgúnhas partes de Galicia é nome dun peixe e noutras significa tanto animal fantástico como persoa de pouca resolución ou media aparvada”.

—a estrutura *andar + a + substantivo* aparece con bastante frecuencia en galego, sendo este substantivo xeralmente un nome que ten un contido semántico que indica “a pouca importancia da acción”, e que, con certa frecuencia, pode se-lo nome dun animal, real ou inventado. Desta maneira, *andar ás arauhas* tería a súa mellor tradución en *andar ós grilos*. *Andar ás aranhas* pode traducirse tamén por *andar ós alpibardos* e *andar ós biosbardos* pero aquí o traductor ten que ter en conta que, nas expresións galegas, aparecen elementos claramente idiomáticos (animais míticos) que fan que a tradución non sexa totalmente equivalente.

Andar a dormir na forma, coa estrutura *andar + a + inf.* non ten equivalente estrutural en galego (ó menos neste traballo). Pódese suxerir-la locución *andar à toa* como posible tradución.

g) *Murmurador*.

[portugués]

andar de chocalho. Espalhar boatos; mexericar; bisbilhotar.

*andar ao lambisco*⁵⁷. Bisbilhotar.

andar no ratanço. Andar a dizer mal de alguém ou de alguma coisa.

[galego]

andar con contos/andar con dixe-me-dixomes. Rexoubar.

[tradución]

Nos exemplos por min recollidos non hai equivalencia clara entre o portugués e o galego, no que respecta á expresión do trazo semántico “murmurar”. Con todo, a locución *andar de chocalho* pode ter un equivalente estrutural e semántico en galego (non recollido neste traballo) pois os seus contidos son perfectamente asimilables na nosa lingua. *Andar ao lambisco* e *andar no ratanço* son máis difíciles de traducir pois, á parte de pertenceren a un rexistro popular, utilizan elementos idiomáticos de tradución complicada. Cinguíndonos ás expresións recollidas, a tradución de *andar de chocalho* podería facerse, aínda que non haxa equivalencia estrutural e semántica, por *andar con contos* e *andar con dixe-me-dixomes*; ademais, as tres poden utilizarse nun rexistro popular non vulgar. O mesmo pódese aplicar a *andar no ratanço*.

h) *Cansazo, desánimo, depresión causadas polas dificultades*.

[portugués]

andar de monco. Sem ánimo.

57. A palabra *lambisco* en portugués significa “porção muito pequena”. A locución enténdense partindo da idea de “andar buscando cousas pequenas”, é dicir, “andar contando cousas sen importancia dos demais” pola simple razón de comentar.

*andar à brocha*⁵⁸. Desanimado.

*andar à rasca*⁵⁹. Andar en situación embaraçosa, cheia de dificultades.

andar com a macaca. Andar com infelicidade.

andar com cara de caso. Mostrar-se preocupado com algo de grave que sucedeu.

andar com uma espinha atravessada na garganta. Não conseguir livrar-se de persistente resentimento ou preocupação.

andar de orelha murcha. Estar triste, desgostoso.

andar num cortado. Atravessar uma fase de perturbações, confusão, dificultades.

andar pelas ruas da amargura. Sofrer grandes desgostos.

[galego]

andar cangado. Estar alguén triste e abatido de corpo e de ánimo.

*andar coa canga baixa*⁶⁰. Andar desanimado.

andar sen alma. Andar desanimado.

[traducción]

Non hai identidade estrutural entre o galego e o portugués neste grupo. Sen embargo, *andar à brocha* ten certa relación semántica con *andar cangado* e *andar coa canga baixa* por formárense as tres a partir da comparación coa “situación física dos animais xunguidos”. Ademais, estas dúas locucións galegas teñen tamén un matiz de cansazo físico que non se recolle en ningunha das locucións portuguesas.

A locución *andar de orelha murcha*, por incluír dentro dos seus elementos o adxectivo *murcha*, coincide na elección dos elementos simbólicos coa locución galega *andar coa canga baixa* (*murcha/baixa*). Polo tanto, cremos que a traducción, mesmo que haxa unha perda semántica clara, do portugués para o galego é perfectamente posible.

Con respecto ás locucións *andar de monco*, *andar à rasca* e *andar com a macaca* temos que dicir que, pola súa pertenza a variedades populares e pouco estendidas do portugués, unha traducción xusta ó galego faise bastante difícil. En todo caso, os seus equivalentes deberían ser *andar cangado* ou *andar coa canga baixa*.

58. A palabra portuguesa *brocha* significa “correia que abraça o pescoço do boi na canga”, o galego *loro*. A idea de dificultades e preocupacións vén dada pola imaxe do boi unido ó carro.

59. A *rasca* é unha arte de pesqueira, utilizada para pilla-la lagosta á noite, común a Portugal e a Galicia. Quizais a idea de “dificultade” veña dada pola dureza desta arte pesqueira.

60. A palabra *canga*, entre outras acepcións, significa “xugo de madeira co que se xonguen as vacas ó carro” que, obviamente, fai que os animais leven a cabeza baixa. A idea de tristeza, desánimo está moitas veces asociada con esta imaxe.

No que atinxe ós rexistros, e se queremos facer unha tradución que os teña en conta, podemos comprobar que hai dúas locucións portuguesas *andar com uma espinha atravessada na garganta* e *andar pelas ruas da amargura* e unha galega *andar sen alma* que se poden adscribir a rexistros coidados da lingua. Polo tanto, aínda que non coincidan nin semántica nin estruturalmente, a locución galega pode ser tradución das dúas portuguesas⁶¹. O resto das locucións portuguesas son dun rexistro popular.

4. Conclusións parciais

Da comparación dalgunhas locucións galegas e portuguesas podemos tirar algúns datos que poden definir unhas conclusións parciais, na agarda de facer recollidas máis amplas de unidades fraseolóxicas.

1. Das setenta e nove locucións portuguesas comentadas só teñen correspondencia en galego, con idéntica, ou case idéntica, estrutura e significado seis: *andar à mira*, *andar à coxia*, *andar na/à moína*, *andar á tuna*, *andar com a mosca na orelha*, *andar à toa*, *andar de levante*.

2. Léxico.

Vou facer unha pequena análise das unidades léxicas empregadas nas distintas locucións galegas e portuguesas, para tentar avalia-lo grao de diferenza entre as dúas linguas e a súa repercusión na creación de unidades fraseolóxicas.

2.1. O número de formas léxicas utilizadas no conxunto das locucións portuguesas e galegas é o seguinte:

[portugués]: 96 palabras diferentes: 12 adxectivos; 2 adverbios; 5 locucións adverbiais; 70 substantivos, 7 verbos.

[galego]: 7 adxectivos; 1 adverbio; 6 palabras compoñentes de locucións; 34 substantivos e 3 verbos. Total: 51 palabras diferentes.

[palabras comúns p/g] *bo*, *fora/fóra*, *coxia/cuxía*, *toas/toa*, *levante*, *mira*, *moína*, *mosca*, *orelha/orella*, *rua/rúa*, *tuna*.

2.2. Léxico que aparece nos exemplos dunha lingua pero non nos da outra.

2.2.1. Léxico específico dunha das linguas que non aparece na outra.

A) Portugués.

—Verbos: *jardar* 1

61. Temos que ter en conta, ademais, que, aínda que non se recollan neste escrito, en galego son posibles, quizais polo contacto co español, locucións do tipo *andar cunha espiña atravesada* ou *andar polas rúas da amargura*.

—Substantivos: *babugem; beata; bolha; giralдина; jorra; lambisco; matroca; rasca; ratanço; rusga; zoína.*

—Adxectivos: *cumprido; espanado; fulo;*

—Elementos de locucións: *emboleus, aos; laré/lareu, ao; tio-tio, ao.* (3)

B) Galego.

—Verbos: Ningún.

—Substantivos: *alpibardos; arrendo; biosbardos; borrumbio; brouca; díxome-díxome; ramisca; trisca.*

—Adxectivos: Ningún.

—Elementos de locucións: *caxota, á; doután, o; gaxé, de; leilán, ó.*

2.2.2. Léxico común ás dúas linguas pero que aparece só nos exemplos de unha das linguas.

a) Palabras portuguesas comúns co galego.

—Verbos: *apanhar; coçar; correr; dar; dormir; ir.*

—Substantivos: *água; algibeira; amargura; ar; aranha; azeite; banda; bebida; bicha; brasa; brocha; cana; caneco; cara 3; caso; chocalho; corno; cortado; costa 2; cu; esguelha; espinha; esquerda; esquina; farra; forma; gandaia; garganta; levante; linha 2; macaca; mama; mão 2; mira; monco; mouro; nariz; neura; nora; olho; ombro; orelha 2; partida; pau 2; pé; pedra; procura; quarta; rolha; rua; sapato; sobreaviso; telha; toco; tromba; venta; volta.*

—Adxectivos: *alto; atravessado; bo; danado; direita; doente; escamado; inchado; meio; murcho.*

—Elementos de locucións: *tóa, à; coxia, à.*

b) Palabras galegas comúns co portugués.

—Verbos: *saltar; trunfar; vivir.*

—Substantivos: *alma; canga; caza; conto; dereitas; dereito; fociño; grilo; lapa; levante; mira; nai; orella; pardo; paso; pico; riola; rúa; tento; verza; vinagre; xeito.*

—Adxectivos: *baixo; baleiro; bo; cangado; feito; mal.*

—Elementos de locucións: *toas, (ás); cuxía, (à).*

Dos datos anteriores sobre o léxico empregado nas locucións galegas e portuguesas pódense tirar algunhas conclusións:

1. Nos exemplos a porcentaxe de palabras léxicas comúns ás dúas linguas é moi baixo (4.7%), algo que pode explicarse máis pola diferenza no número de locucións rexistradas en portugués (79) e galego (42) ca por un verdadeiro afastamento entre as dúas linguas.

2. Con respecto ás palabras que só aparecen nos exemplos dunha lingua e nos da outra non, nótase que as locucións galegas e portuguesas empregan un número bastante elevado de lexemas que pertencen á vez ás dúas linguas,

113 de 143 (75%), dato que mostra, unha vez máis, que galego e portugués teñen un fondo léxico común moi importante. Sen embargo, hai un 19,4% de palabras que son específicas do portugués e non se rexistran en galego e, viceversa, un 24% de palabras galegas que non se rexistran no portugués. Esta especificidade pode deberse a que quizais sexan lexemas pertencentes a niveis de lingua moi concretos e particulares (nivel de *gíria* en portugués; léxico dialectal ou sectorial en galego).

3. Estructura sintáctica.

Cos datos obtidos pode concluírse que, no que atinxe á estrutura sintáctica das locucións, hai bastante semellanza entre as dúas linguas: os esquemas máis comúns en portugués, *andar + a + substantivo*, *andar + com + substantivo* e *andar + de + substantivo*, teñen un equivalente en frecuencia en galego nas estruturas *andar + a + substantivo*, *andar + de + substantivo* e *andar + adxectivo*. Nótase unha preferencia do portugués pola estrutura *andar + com + substantivo* (24% fronte ó 4.7% do galego). Tamén é salientable a recorrencia en galego fronte ó portugués das estruturas *andar + a + substantivo* (45% / 30% port.) e *andar + adxectivo* (11% / 3.7% port.).

Conxugando os datos do léxico e os da estrutura sintáctica nótase unha grande coincidencia na construción das locucións co verbo *andar*. Sen embargo, quen se fixe un pouco no conxunto dos exemplos notará unha sensación dunha pequena, pero clara e digna de salientarse, separación entre as dúas linguas. Isto está motivado polas diferencias tanto léxicas como sintácticas que xa comentamos e tamén pola distinta utilización do léxico e das estruturas sintácticas, comúns ou non comúns, asociada a campos semánticos determinados; é esta asociación a que funciona de distinta maneira entre as dúas linguas e a que causa a sensación clara de estar ante linguas que se refiren de distinta maneira á realidade conceptual e extralingüística. Por exemplo: *andar de chocalho*, en portugués “espalhar boatos; bisbilhotar”, comparte estrutura sintáctica e léxico co galego pero non rexistramos nesta lingua unha locución idéntica; ademais, se existise, o cal non sería nada raro, quizais se referise máis á idea de “divertirse” ca á idea de “rexoubar”; o mesmo pasa en *andar à procura da rolha*, aínda que aquí é menos posible que haxa un equivalente en galego ou que se entenda no seu significado recto.

En resumo, nótase a través da análise destas locucións que portugués e galego organizan a súa fraseoloxía de maneira diferente porque, en certa medida, se refiren a conceptos e á realidade extralingüística de distinta maneira. Este fenómeno ten que ver obviamente con procesos diacrónicos de fixación da lingua e distinción de niveis dentro dela, procesos que tiveron un discorrer distinto en Portugal (cunha lingua fixada xa dende hai moito tempo e empregada por toda a poboación) e en Galicia (lingua conservada ata hai ben pouco nas clases menos favorecidas da poboación, ligadas sempre ós medios semiurbanos e rurais).

Todo o anterior deseña un terreo esvaradío para o traductor que se fai aínda máis perigoso ó non existir en galego unha codificación das unidades fraseolóxicas. As indicacións que fomos facendo sobre a posible tradución do portugués ó galego deben ser entendidas como o que son, suxestións para orienta-lo traductor, e non se deben considerar como propostas en ningún xeito definitivas.

BIBLIOGRAFÍA

1. Sobre locucións galegas.

- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, E., *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano*. Vigo, Galaxia, 1960.
- SOBREIRA, Fr. S., *Papeletas de un diccionario gallego*, Edición de J. L. Pensado, Ourense, Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijóo, 1979.
- VV.AA., *Diccionario Xerais Castelán-Galego de usos, frases e sinónimos*, Vigo, Xerais, 1990.
- VV.AA., *Diccionario Normativo Galego-Castelán*, Galaxia, Vigo, 1988.

2. Sobre locucións portuguesas.

- LAPA, A., *Dicionário de Calão*, Lisboa, 1959
- BESSA, A., *A Gíria portuguesa*, Lisboa, 3ª ed., 1919.
- NEVES, O., *Dicionário de Frases Feitas*, Porto, Lello & Irmãos-Editores, 1994.
- NOBRE, E., *Dicionário de Calão*, Lisboa, Publicações Dom Quixote, 1986.
- SANTOS, A., Nogueira, *Novos Dicionários de expressões idiomáticas*, Lisboa, Edições João Sá da Costa, 1988.
- SIMÕES, G. A., *Dicionário de Expressões populares*, Lisboa, Publicações Dom Quixote, 1993.